

La cultura com a resposta Els requeriments al món cultural per a una nova cohesió social

Vicenç Villatoro

Escriptor

SI LA CULTURA ÉS LA RESPOSTA, ¿quina era la pregunta? Si la cultura és la solució, ¿quin seria el problema? Si considerem que les activitats humanes són sempre la forma d'intentar satisfer una necessitat individual o social, personal o col·lectiva, ¿a quines necessitats profundes i variades dona resposta l'activitat cultural, entesa en un sentit relativament restringit, com el conjunt de les activitats artístiques vinculades amb la creació i el pensament? Les nostres societats generen i promouen activitats i infraestructures culturals, s'organitzen per fer cultura des del món civil, promouen l'acció dels creadors i incentiven el consum de productes culturals, i fins i tot a través del sector públic generen polítiques culturals de consolidació i difusió de la cultura. ¿Per què? O, més precisament, ¿per a què? I encara una última qüestió: la societat catalana, la societat de què formem part, ¿té uns requeriments respecte a la cultura que li són específics? ¿La cultura és entre nosaltres la resposta a més preguntes o a preguntes diferents, en relació amb d'altres societats del nostre entorn?

Alguns dels requeriments que, com a societat i com a persones, fem a la producció artística i cultural són evidents i reconeguts d'una manera universal. Ens hi aturarem poc. Per exemple, és obvi que l'accés als béns culturals respon a una necessitat humana de formació i d'informació, de millora personal, d'adquisició de coneixements i sensibilitats. És obvi també que respon a una necessitat humana d'en-

treteniment i de gaudi, que l'accés a aquests béns culturals produeix una satisfacció personal, en ocasions directa i primària, en altres ocasions més sofisticada a través de l'educació del gust. També és obvi —i amb això tancarem el cicle de les obvietats— que les persones, d'una manera desigual, tenim una necessitat d'expressió i de creació que es vehicula a través de la producció d'aquests béns culturals.

Si ens situem en l'àmbit de les polítiques, de les responsabilitats de la societat organitzada respecte a la cultura, podríem resumir aquests requeriments més evidents dient que per a una societat és bo afavorir la cultura i generar polítiques culturals, perquè la difusió i el consum de la cultura donen resposta a necessitats de formació, d'entreteniment i de gaudi dels ciutadans i perquè la creació cultural vehicula els desitjos i les capacitats d'expressió creativa. Fem cultura perquè els creadors tinguin les condicions que necessiten per crear i perquè el conjunt de la societat tingui accés als béns produïts per al seu gaudi i la seva formació. Vetlem per la creació, la difusió i el consum cultural. Si només fos això ja n'hi hauria prou. Però no és només això.

Passem doncs a d'altres requeriments socials a la cultura. O, si ho volem dir d'una altra manera, a d'altres raons per a les quals és desitjable que existeixin polítiques culturals i accions culturals col·lectives, tant des del sector públic com des del privat. En les societats avançades, com la nostra, la cultura és i esdevindrà encara més un sector econòmic decisiu. La producció de béns culturals és i serà una font de riquesa i d'ocupació, tant a través de les indústries culturals —redefinides en funció de com s'apliquin les tecnologies de la informació— com del valor de la creativitat o de la cotització de la cultura i el patrimoni en el mercat turístic. Per què, la cultura? Per què, les polítiques o les iniciatives culturals? Per afavorir la creació, el consum i la difusió. Però també perquè un percentatge no gens negligible de la nostra població s'hi haurà de guanyar la vida. O, si volem dir-ho així, s'hi podrà guanyar la vida.

En un sentit ampli, això demana una aposta social pel coneixement, que implica un compromís col·lectiu amb dos àmbits que estan enormement lligats: l'ensenyament i la cultura. Això ens ha d'oferir, a societats que no podem competir en el mercat internacional ni per

És obvi que l'accés als béns culturals respon a una necessitat humana de formació i d'informació, de millora personal, d'adquisició de coneixements i sensibilitats. És obvi també que respon a una necessitat humana d'entreteniment i de gaudi, que l'accés a aquests béns culturals produeix una satisfacció personal, en ocasions directa i primària, en altres ocasions més sofisticada a través de l'educació del gust.

les nostres matèries primeres ni pel preu baix de la nostra força de treball, un valor afegit, una possibilitat de competir a través de la innovació, la qualitat i el gust. Estem parlant de l'existència d'indústries de la cultura, hereves de les velles indústries de la multiplicació massiva dels béns editorials —indústries editorials, audiovisuals, etcètera—, però estem parlant també de la cura, de la protecció i de la posada en valor del patrimoni entès com un actiu econòmic, especialment per al turisme, i estem parlant d'oferir les millors condicions als creadors individuals i col·lectius, fins i tot al marge de la indústria massiva. La cultura és també una resposta a una pregunta econòmica, a la pregunta de què viurem, de quins poden ser els sectors productius en els quals destaquem i siguem competitiu.

Però hi ha una sèrie de requeriments que una societat contemporània fa a la cultura que no són tan obvis, tot i ser essencials, perquè tenen a veure amb el que serà sens dubte la gran qüestió del segle xx: la cohesió social. Observem primer les preguntes i veurem després com la cultura en pot esdevenir la resposta, si més no parcial. A mitjan segle xx, el concepte de cohesió social es vinculava sobretot a les desigualtats econòmiques en una mateixa societat, és a dir, en un mateix territori. Les grans diferències de recursos, d'accés als béns essencials, podien esquarterar la societat i fer-la entrar en conflicte o podien simplement situar alguns dels seus components en una mena de marginalitat invisible. En línies generals, en les societats occidentals, l'es-

tat del benestar —amb els seus avantatges i els seus inconvenients— ha estat una resposta a aquest risc de ruptura de la cohesió social. Però en l'últim tram del segle xx i el començament del segle xxi, la idea mateixa de cohesió social ha canviat. Avui, quan parlem de cohesió social, el que tenim al cap no són tant les desigualtats diguem-ne de classe, de nivells econòmics, com les diferències dintre d'una mateixa societat pel que fa als costums, als valors, a les maneres de fer, als referents culturals.

Per dir-ho d'una manera ràpida, que admetria molts matisos: en les nostres societats, fins fa relativament poques dècades, la major part de les adscripcions, de les pertinences, estaven lligades al territori. Cada territori era heterogeni des del punt de vista social, però relativament homogeni pel que fa a les seves nocions de pertinença i a les seves adscripcions religioses, lingüístiques, culturals. Fins i tot els debats i les disputes entre diferents es produïen damunt d'un terreny de joc compartit. Per entendre'ns, com a metàfora, un rabiós anticlerical i un pietós missaire estaven —tot i que confrontats— a les dues puntes d'un mateix terreny de joc, tenien les mateixes referències. Un les acceptava i l'altre les rebutjava, però eren les mateixes.

Avui, en el terreny religiós, podem trobar en una mateixa ciutat, en un mateix barri, en una mateixa escala de veïns, dues persones que no xoquin en les seves conviccions religioses simplement perquè no es troben, perquè no hi ha territori comú. Avui, en una societat avançada com la nostra, moltes de les adscripcions, les pertinences i les lleialtats dels ciutadans es projecten damunt de realitats extraterritorials, transversals als territoris. Les migracions, i també les noves tecnologies de la informació, han fet que un ciutadà pugui viure a un lloc, però que les seva consciència de pertinença arrela a realitats de tipus religiós i cultural, que se situen fora d'aquell espai. El món de les pertinences i de les lleialtats arrela en moltes realitats diguem-ne virtuals, perquè no tenen un espai físic concret, però no per això són menys poderoses i menys sòlides.

Fa temps que es va posar de moda el concepte d'identitats concèntriques. Un individu no es pot resumir en una única adscripció, en una identitat unidimensional, sinó que acumula identitats i identificacions

Avui, quan parlem de cohesió social, el que tenim al cap no són tant les desigualtats diguem-ne de classe, de nivells econòmics, com les diferències dintre d'una mateixa societat pel que fa als costums, als valors, a les maneres de fer, als referents culturals.

diverses, com capes de cebes. Podríem proposar encara una altra imatge: presentar les identitats com una mena de tauler d'escacs, com una gràfica amb dues entrades, en què es creuarien identitats de tipus horitzontal amb d'altres de tipus vertical. Les horitzontals serien aquelles que no tenen base territorial i que per tant es comparteixen amb persones que viuen en d'altres indrets, sense que es comparteixin amb totes les persones que participen del mateix espai físic. Les verticals serien aquelles que anirien lligades a l'espai físic, al territori. La religió seria un dels exemples més clars de la primera: un catòlic de Terrassa compariria una identitat i un espai de referència —que va més enllà de les creences, perquè la religió crea costums, es vincula, amb la manera de menjar i de celebrar, amb la visió del món— amb un catòlic de Bogotà, però no amb el seu veí musulmà de Terrassa. La ciutadania, fins i tot la ciutadania administrativa, el passaport, el carnet d'identitat, el padró municipal, serien fonts d'identitats territorials, compartides amb tots aquells amb qui es comparteix espai. El tauler d'escacs és així molt complex. Per exemple, d'una manera creixent, la franja d'edat, les afinitats estètiques, fins i tot el gènere, són factors d'identitat horitzontal. En paraules d'Amin Maalouf, avui per primera vegada en la història, un noi de Barcelona, un de Roma i un de Nova York s'assemblen més entre ells que cap d'ells amb el seu pare. Factors identificatius com la indumentària, que tradicionalment eren de caràcter vertical, que es lligaven a l'espai i al territori, avui són clarament de tipus horitzontal i es vinculen amb pertinences no territorials.

Un cas especialment interessant és el de la llengua. És un element d'identificació horitzontal o vertical? Doncs totes dues coses. A la vegada. Les llengües són avui realitats identificadores per damunt de

l'espai. Tal és el cas, per exemple, d'un noi català que estudia a Dublín, que escolta els partits del Barça en català i que manté la correspondència en català amb els seus amics i potser fins i tot es troba amb els catalans per anar a fer unes copes. Per tant, pertany a una realitat extraterritorial que és la llengua catalana. Però als carrers de Dublín es parla anglès, necessita l'anglès per treballar, per saber quin temps farà i per demanar la cervesa al bar. La llengua se situa entre les entrades horitzontals —i a Barcelona hi haurà per molts anys gent que parlarà castellà, català, urdú, àrab o anglès, i que fins i tot escriurà les seves cançons o les seves novel·les en alguna d'aquestes llengües—, però també entre les verticals: hi ha una o diverses llengües del territori, que tothom coneix encara que a casa o per a la creació en faci servir una altra, i que generen també una identitat.

Tenim, per tant, damunt d'un mateix territori, compartint un espai, en una mateixa societat, persones i grups amb pertinences i de vegades lleialtats diferents. Calen llavors factors de cohesió, elements vertebradors que —perpendiculars a aquestes adscripcions transversals— organitzin la societat i facin possible la convivència. En les societats del present i del futur hi haurà unes quantes coses que tots hauríem de compartir i unes quantes coses que seran inevitablement diferents. La gran qüestió del segle és, per damunt de tot, establir què hauríem de compartir, quins són aquests elements vertebradors sobre els quals pot bastir-se la cohesió social. I aquí la cultura, l'activitat cultural, ens pot donar (o no donar, segons com ho fem i ho pensem) elements de vertebració i de convivència. Abans dèiem que la cultura és creació, és gaudi, i és formació, i que és o pot ser riquesa material. Però la cultura és també algunes coses que entren en joc en aquesta gran partida de la cohesió social. La cultura és identitat i és participació. La cultura és de fet una font d'identificació i per tant un factor vertebrador. I ofereix també unes vies naturals de participació i de socialització. Arreu, però molt especialment a Catalunya, on hem decidit —lúcidament i per fortuna— que el fonament de la nostra identitat col·lectiva és cultural i lingüístic i on una història de recels i de confrontacions amb un Estat aliè i hostil ha generat en alguns moments de la nostra vida col·lectiva —no és evident que sigui així ple-

En les nostres societats, fins fa relativament poques dècades, la major part de les adscripcions, de les pertinences, estaven lligades al territori. Cada territori era heterogeni des del punt de vista social, però relativament homogeni pel que fa a les seves adscripcions religioses, lingüístiques, culturals. Per entendre'ns, com a metàfora, un rabiós anticlerical i un pietós missaire estaven —tot i que confrontats— a les dues puntes d'un mateix terreny de joc, tenien les mateixes referències. Un les acceptava i l'altre les rebutjava, però eren les mateixes.

nament en el present— una tendència a l'organització espontània, a l'associació per afinitat, a confiar i a promoure allò que de vegades anomenem d'una manera difusa la societat civil i el teixit associatiu.

Podríem dir, llavors, que una de les demandes essencials de les societats contemporànies al món de la cultura és que generi o difongui o reforci els vincles i els eixos de caràcter vertical, els que travessen les adscripcions diverses que hi ha damunt d'un mateix territori i, per tant, que hi afavoreixin la cohesió social. La cultura, avui, ofereix als individus moltes opcions per diferenciar-se, per diversificar-se. Hauria d'oferir també d'una manera complementària opcions per compartir, per cohesionar, per unir. Si no es produeixen aquests eixos de caràcter vertical lligats al territori anirem a societats atomitzades, compostes per bombolles impermeables que no tenen entre elles cap mena de relació i que existeix el risc que es relacionin confrontant-se. Per tant, la cultura ha de poder oferir també elements d'integració i de vertebració, d'identitat territorialitzada, que travessin aquestes bombolles i les enfilin. Element, per tant, d'identitat territorial, de llengua territorial, de referents culturals territorialitzats. Coneixement de la història del territori. Patrimonialització de l'espai. Monu-

mentalització de la ciutat. Seran elements compartits per tots aquells que componen una societat, encara que ja sabem que en tindran molts altres de no compartits. L'espai no és culturalment neutre. Té una història, que es tradueix en una arquitectura, en uns monuments, en un patrimoni, fins i tot en una toponímia. Té una tradició i unes característiques culturals que han de formar part d'allò que és compartit. No hi ha societat si no existeix cap mena d'identitat —i de lleialtat— de tipus vertical.

Les societats actuals, com la catalana, han de poder oferir identitat cultural. En això, Catalunya presenta alguns avantatges històrics. Com que la font primera d'identificació col·lectiva ha estat la llengua i la cultura —i no pas l'origen, la religió o la història familiar—, la porta d'accés a la identitat és molt franquejable, molt oberta. És relativament senzill adoptar una llengua, el català, com a vehicle de convivència, fins i tot en el cas de fer-ne servir una altra a casa. És molt senzill proclamar-se i definir-se i ser percebut com a identitàriament català —no estic parlant de ciutadania administrativa— quan la societat vincula aquesta pertinença fonamentalment amb la llengua i la cultura. Aquest és sens dubte un enorme avantatge competitiu, en relació amb altres societats del nostre entorn.

Però a l'hora de construir eixos verticals i territorialitzats, hi ha un altre requeriment que la societat pot fer a la cultura: la d'oferir eines de participació i de socialització. La cultura —i potser l'esport— són els grans motors de la societat civil organitzada. Són els terrenys on les persones es troben segons les seves afinitats i construeixen activitats compartides. La cultura, que és creació i consum, és també participació. L'èxit i el valor d'una iniciativa cultural es pot mesurar no tan sols pel nombre de persones que en gaudeixen els resultats o pel nivell de qualitat que assoleix. També pel nombre de persones que es vinculen a la seva realització, a la seva planificació, a la seva organització. Si se'm permet un exemple a ras de terra, l'èxit d'un cicle de conferències en una petita ciutat no es mesura només pel nombre de persones que han anat a escoltar-les ni pel nivell dels conferencians i de les seves intervencions. Un factor que participa en la seva valoració d'aquest acte cultural és el de si ho ha organitzat i ho

Les societats actuals, com la catalana, han de poder oferir identitat cultural. En això, Catalunya presenta alguns avantatges històrics. Com que la font primera d'identificació col·lectiva ha estat la llengua i la cultura —i no pas l'origen, la religió o la història familiar—, la porta d'accés a la identitat és molt franquejable, molt oberta.

ha generat un tècnic municipal a sou des d'un despatx o ho ha organitzat una entitat que reuneix unes quantes persones que han pensat què volien fer, que l'han encarregat als conferencians, que han posat i han tret les cadires. La cultura també serveix per a això. També s'ha de valorar per això. No només per això. Els altres requeriments ja els hem esmentat de bon principi, però no hem d'oblidar aquests nous requeriments, perquè existeixen, però també perquè es vinculen a aquesta demanda creixent, a aquesta necessitat creixent, de cohesió social.

A l'hora de donar resposta a aquests nous requeriments que la societat fa a la cultura, pren un valor afegit, una importància destacable, un àmbit cultural que de vegades ha estat menystingut i considerat residual: el de la cultura popular i tradicional. I més en general tota la cultura amateur de tradició associativa. De vegades injustament, s'ha volgut valorar aquesta cultura de caràcter amateur en funció estrictament de la capacitat d'atreure públic o d'assolir nivells qualitius considerables. Quedi clar que tant la cultura d'arrel tradicional com en general tota la creada a través del teixit associatiu d'aficionats pot obtenir bons nivells de qualitat —tot i que sempre ho tindrà difícil si s'apliquen en aquest sentit els mateixos barems que fem servir per mesurar el món professional i industrial de la cultura— i pot obtenir també resultats excel·lents de públic. Però si hem quedat que les activitats culturals s'han de valorar també per la seva capacitat de reforçar i difondre la identitat cultural d'un territori i per les possibilitats i canals de participació que ofereixen, en aquests dos camps la cultura popular i associativa presenta avantatges enormes.

Per la seva mateixa naturalesa, aquesta cultura d'arrel tradicional té un vincle i una relació especial amb la identitat territorial i reforça els llaços de pertinença i els vincles amb la societats d'acollida. Però també per aquesta mateixa naturalesa, la cultura popular és una plataforma privilegiada de participació, oberta i integradora. Per als requeriments de cohesió social, no n'hi ha prou amb generar espectadors per a la cultura. Cal generar-ne actors.

Per la seva mateixa naturalesa, aquesta cultura d'arrel tradicional té un vincle i una relació especial amb la identitat territorial i reforça els llaços de pertinença i els vincles amb la societat d'acollida. Però també per aquesta mateixa naturalesa, la cultura popular és una plataforma privilegiada de participació, oberta i integradora. Per als requeriments de cohesió social, no n'hi ha prou amb generar espectadors per a la cultura. Cal generar-ne actors. I el món associatiu i el món de la cultura popular estan especialment dotats per a aquesta funció. Certament, hem de procurar que aquesta cultura popular i tradicional pròpia busqui formes de renovació, sàpiga enllaçar amb els interessos del públic espectador i tingui l'ambició d'obtenir els millors registres qualitatius. Però li hem de valorar també com a aportacions a les necessitats socials les seves contribucions en el camp de la identitat i de la participació. Perquè la cultura també serveix per a això.

Acabem allà on havíem començat: si la cultura és la resposta, quina és la pregunta? Si la cultura és la solució, quin era el problema? Doncs ni hi ha una sola pregunta, ni un sol problema. La cultura participa en la solució de problemes diversos o, si es prefereix, en la satisfacció de necessitats diverses. A través de la cultura fem persones millors, més informades, més crítiques, més formades. A través de la cultura, els creadors generen l'expressió del seu talent i el deixen per a les generacions futures i per al gaudi de les presents. A través de la cultura hi ha un sector

econòmic emergent en què societats com la nostra poden ser altament competitives. Però a través de la cultura reforcem també la nostra identitat col·lectiva i ajudem a organitzar la nostra societat. Si la gran pregunta del segle que ha començat és fins a quin punt les societats avançades podran viure la seva inevitable diversitat sense fragmentar-se, si el principal problema d'aquestes societats és i serà garantir la cohesió social sense renunciar a la diversitat cultural, la cultura participa d'una manera destacada i inevitable en les respostes i en les solucions. I dins de la cultura, participen especialment en la resposta i en la solució les manifestacions de la cultura popular i tradicional i les expressions del món associatiu cultural de caràcter amateur. N'hem tingut. En tenim. No ens ho hem de deixar perdre.